Det gamla kaptensbostället i Skuttungeby

Vad syneprotokoll och mantalslängder berätta

Av BIRGER STEEN

Uppland är känt för sina många historiskt minnesrika slott och herresäten. Men landskapet rymmer också inom sina gränser, ej minst på den stora slättbygden vid och omkring Uppsala, ett flertal ur kulturhistorisk synpunkt ganska märkliga gårdar, vilka genom sin ålderdomliga bebyggelse, manbyggnadernas vackra enkla linjer och åbyggnadernas avvägda proportioner särskilt väl smälter samman med den omkringliggande slätten. Det är om en sådan medelstor gård i hjärtat av Uppland här skall berättas, nämligen hemmanet ¾ mantal Skuttungeby nr 5 i Skuttunge socken, Bälinge härad, beläget vid pass 2 mil nordväst om Uppsala. Det är dock ej bebyggelsen i och för sig, som föranlett dessa rader, utan främst gårdens anknytning sedan gammalt till vårt försvarsväsende. Det är nämligen ett f. d. *militieboställe,* på sin tid på lön anslaget till lieutenanten vid Bählings kompani av Kongl. Uplands Regemente.

För att till en början söka sätta in denna gårds utveckling i dess historiska sammanhang måste i några huvuddrag beröras den för vårt land säregna institution inom lantförsvaret, som benämnes indelningsverket, Karl XI:s skapelse.

Genom indelningsverket erhöll militärbefälet på lön anslagna boställen, liksom det indelta manskapet soldattorp, vilket allt sedan slutet av 1600-talet fram mot sekelskiftet 1900 möjliggjorde, att en efter dåtida förhållanden stridsvärdig armé snabbt kunde inkallas. Under den karolinska tiden fick indelningshavaren icke bo annorstädes än på sitt boställe; konungen var därtill ytterst noga med att bostället befunne sig i det skick, att avkastningen blev nöjaktig. Genom Kongl. Maj:ts nådiga »Bref till alla indelta regimenter, Giwet Kungsöhr den 13 januari 1695» hade

Karl XI förordnat, »att officerarne skola sielve bebo sina Boställen – wiljandes Wij för ingen del weta af, at the på andra lägenheter skola bo eller hafwa Hästarne, emedan man altid ser bättre opp, huru lägenheten bliwer wäl underhållen, så till bruk som byggnaden, när man sielwer är ther wistandes än då man slikt anseende opdrager en annan».

Om den stränghet, varmed konungen fordrade att boställena skulle hållas vid makt, erhålles för övrigt vittnesbörd genom den år 1688 utfärdade häradsfogdeinstruktionen, vars XIV:de punkt här delvis återges: »Såsom til förekommande av hemmanens fördärv och undergång Kongl. Maj:t allernådigt har låtit publicera dess Husesyns Ordning af den 18 juli 1681, hafwandes jemväl sedermera sådant itererat uti Reglementet över Militien och Landt Stats Hemmanen i den 14 Puncten den 5 Januari 1684; Alltså har Häradsfogden at taga sig til noga efterrättelse, när han av Landshövdingen til något Hemmans besiktigande blifwer förordnat, at ingen ting försummas, som i förbemälte Ordning nämt är, noga tillseendes, så att Hemmanen icke förderfwas, utan rätt nyttjas och brukas, jemväl efter förberörde Ordning bebygges, och at Skogen, wid förlust av sjelwe Friheten, icke widare uthugges än til nödtorftig Byggnads Timber wid samme Gårdar, samt stängsel och Wedebrand.»

Rikshushållarens av omtanke om boställena dikterade föreskrift att officerare och underofficerare själva skulle bebo boställena synes ock under den följande tiden även i regel ha efterföljts. Militärbefälet torde sålunda ända fram till 1800-talets första årtionden, närmare bestämt till tiden omkring 1830, i allmänhet själva ha bebott och ofta även brukat sina boställen, vilkas avkastning för dem utgjorde den egentliga löneförmånen. Att vid nämnda tidsperiod en annan uppfattning om behövligheten av att militärbefälet själva brukade och bebodde sina boställen trängt igenom, framgår av Kungl. Maj:ts beslut år 1833 att inom varje län skulle tillsättas en kommission med landshövdingen och översten vid det där förlagda regementet i spetsen för boställenas upplåtande på arrende. Utarrenderingen fortskred därefter i allt raskare takt, vartill ej minst torde ha bidragit tidsomständigheternas alltmer växande tryck. De indelta officerarne hade nämligen kommit att i allt större utsträckning, särskilt efter den långa fredsperioden efter 1814 och även tidigare, ägna sig åt arbete utanför tjänsten mellan de kortvariga »mötena» å exercisfälten. Många hade blivit godsförvaltare eller drevo egna jordbruk, ej sällan i större skala, andra åter ägnade sig åt lantmäteri eller andra civila tjänster, vilkas skötsel de vid sidan om sin militärtjänst väl kunde medhinna. Man får därför räkna med att sedan 1830-talet, i flera fall tidi-

gare, dessa militieboställen blott i undantagsfall bebotts av boställshavaren. Till att utvecklingen snabbt gick i denna riktning samverkade flere omständigheter. Sålunda vann den uppfattningen, att indelningsverket borde avskaffas och en värnpliktsarmé skapas, allt större anslutning. Härtill må nämnas den då framträdande liberala åskådningen, att kronan ej själv borde i större utsträckning besitta jord eller bedriva skogsbruk. En sådan jordbrukspolitik, med militieboställenas utarrendering och försäljning som följd, genomfördes under det följande tidsskedet, eller från och med 1860-talet. Mot slutet av 1800-talet skedde åter en omsvängning i denna uppfattning.

Av intresse är att se, i vilken omfattning militieboställen förefunnits här i Uppland. I princip och i regel även i tillämpningen gällde att all personal vid kompanierna voro stationerade å boställen inom respektive kompanichefsområden. Dessa områden, eller »stånd» som de med indelningsverkets terminologi benämndes, voro till antalet 8, varvid varje område omfattade de socknar, inom vilka kompaniets rotar voro belägna. Till Bählings kompani hörde sålunda: Skuttunge, Tensta, Ärentuna, Börje, Läby, Bondkyrko, Lena, Bälinge, Åkerby, Jumkil, Vänge och (Uppsala) Näs socknar. Inom de först nämnda 6 socknarna funnos boställen för kompaniets personal till ett antal av 12, därav i Skuttunge ej mindre än 5, nämligen: för löjtnanten (sedermera kompanichefen) i Skuttungeby; för föraren (sedermera fanjunkaren) i Vigle; för rustmästaren (sedermera sergeanten) i Söder Krycklinge; för 1:ste trumslagaren i Örsbo samt för piparen i Svarvarbo. Inom regementets övriga kompanichefsområden voro befälspersonernas boställsförhållanden på liknande sätt ordnade.

Av jordeboken för Bälinge, Vaksala och Rasbo häraders fögderi för år 1875 befinnes att följande militieboställen alltjämt där voro antecknade:

1) »För sqvadronchefen vid Uppsala sqvadron av Kongl. Livregementets Dragon corps»: 1 mtl. Wiggeby Nr 1 i Danmarks socken;
2) För andre sergeanten vid d:o: ½ mtl. Gesvad Nr 1 i Bälinge socken;
3) För fanjunkaren vid Norra Uplands sqvadron av d:o d:o: ½ mtl. Karby Nr 2 i Rasbo socken;
4) För förste sergeanten vid d:o d:o: 1 mtl. Lytta Nr 2 i Bälinge socken;
5) För kaptenen vid Rasbo kompani av Kongl. Uplands Regemente: ¾ mtl. Köhlinge Nr 5 i Rasbo socken;
6) För förste sergeanten vid d:o d:o: ½ mtl. Westersta Nr 5 i Rasbo socken;

7) För andre sergeanten vid d:o d:o: ½ mtl. Skäve Nr 2 i Waksala socken;
8) För kaptenen vid Uppsala kompani av Kongl. Uplands Regemente: ¾ mtl. Skuttungeby Nr 5 i Skuttunge socken;
9) För fanjunkaren vid d:o d:o: ½ mtl. Wigle Nr 1 i Skuttunge socken;
10) För sergeanten vid d:o d:o: ⅜ mtl. Krycklinge södra Nr 4 i Skuttunge socken.

Vid en undersökning med stöd av nuvarande fastighetslängder befinnes att av berörda 10 boställen endast 3 alltjämt äro i kronans ägo; de övriga 7 ha tydligen försålts innan ännu nyssnämnda omsvängning i jordbrukspolitiken inträtt.

Ett av kännemärkena på militieboställen — till skillnad från civilboställen, såsom kronofogde-, häradsskrivare- och länsmansboställen — var att karaktärs- eller mangårdsbyggnaden uppfördes exakt lika på varje boställe för militärer av samma grad. Denna uniformitet sträckte sig till de minsta detaljer, såsom antalet fönster, deras placering och storlek — även blindfönster —, rummens antal, storlek och inbördes läge osv. Genom syner och periodvis återkommande besiktningar utröntes att bostället hölls vid makt och säkerställdes, att denna enkla, enhetliga stil oförändrad skulle fortbestå, även vid boställets övergång till ny innehavare. Kravet på enhetlighet fixerades slutligen i ett särskilt utfärdat »husesynsreglemente». Kongl. Maj:t lät även utfärda modellritningar och arbetsbeskrivningar för de olika befälsgradernas boställen.

Det är det under punkt 8) här ovan angivna, från början löjtnantssedermera till kaptensboställe förändrade ¾ mtl. Skuttungeby Nr 5 — några år in på 1900-talet försålt till enskild person —, som i det följande skall bli föremål för några minnesanteckningar.

Innan vi närmare ingå härpå skall med några ord beröras huru nämnda hemman, ursprungligen av frälsenatur, kom att övergå i kronans ägo samt därför kunde användas såsom militieboställe i indelningsverket. För kronans räkning kunde nämligen byte av hemman ske, då disponerande av en fastighet för allmänt behov blev nödvändigt. Så blev uppenbarligen fallet när på 1680-talet indelningsverket genomfördes och i Skuttunge ej fanns i tillräckligt antal till läge och beskaffenhet lämpliga kronoegendomar. Med tillämpning av bytesmetoden av 30 jan. 1688 och med 1683 års ränta såsom norm genomfördes byte med Lars Cruus' arvingar på det sätt, att kronan till arvingarna avstod räntan från kronoegendomen Häringe i Västerhaninge socken, Sotholms härad, Stockholms

län, mot att arvingarna som vederlag till kronan överlät det dem tillhöriga frälsehemmanet Skuttungeby nr 5 i Skuttunge socken.

När den som skriver dessa rader för mer än tjugu år sedan förvärvade fastigheten ¾ mtl. Skuttungeby Nr 5, kände jag icke till något om dess historia. Att det var en gammal kulturhistoriskt intressant gård hade jag förstått av bebyggelsen. Det som särskilt tilldrog sig min uppmärksamhet var manbyggnadens enkla, rena linjer samt väl proportionerade fasta inredning, den höga takresningen med de »mäktiga» skorstenarna, tyvärr senare förändrade. Det verkliga intresset vaknade dock först sedan jag börjat undersöka innehållet i ett gammalt konvolut med gårdshandlingar; de utvisade att egendomen tidigare varit kaptensboställe, något som framgick av en mängd protokoll, dels från av- och tillträdessyner, förrättade av ortens häradshövdingar, dels från ekonomiska besiktningar företagna av militärbefälet eller kronobetjäningen i orten, dvs. kronofogden eller länsmannen. Handlingarna befunnos omspänna en tidrymd från 1700-talets början fram till 1800-talets mitt.

Jag skall här söka återge något av vad dessa gamla handlingar ha att berätta om boställets tidigare öden, om de militärpersoner, som innehavt detsamma, ävensom om den forna bebyggelsen, i den mån akterna därom kunna innehålla något av intresse för hembygdsforskningen. Det torde vara sällsynt att dylika handlingar rörande en egendom finnas bevarade i sådan utsträckning som här. Efterforskning har i viss utsträckning gjorts i gamla husförhörs- och mantalslängder till upplysning särskilt om de boställshavare, som under längre eller kortare tid levat och verkat i Skuttunge socken. Jämväl ha iakttagelser gjorts ägnade att belysa allmänna kulturförhållanden.

Boställets byggnader och ekonomiska drift

Av- och tillträdessyner från åren 1720, 1725, 1737, 1744 och 1753 visa hur bebyggelsen var ordnad å bostället exempelvis under 1700-talets förra hälft. Vi kunna begränsa oss till 1737 års syn, då

densamma mest fullständigt beskriver såväl byggnader som jordens hävd.

Synen förrättades av häradshövdingen i orten Johan von Scheffer med 6 av nämnden mellan å ena sidan »capitainen wälborne Herr Adam von Mansbach», avträdare, och å andra »lieutenanten Wälborne Herr Edwardt Breitholtz», tillträdare. Å regementets vägnar närvoro jämväl »capitainen vid Lagunda compagnie Högwälborne Herr Grefve Christofer Ekeblad» och å »Cronans vägnar Befallningsmannen wälbetrodde Jonas Kallander tillika med Ländzman wälachtadt Jonas Bohman». Av syneinstrumentet utläses, att *åbyggnaderna* voro ej mindre än 16 till antalet, att *åkern* antecknats vara vid god hävd och bruk så när som på 1 ½ tunnland, som angavs »ligga igen, bör upptagas», att *skogen,* varur »intet kunde säljas» var »uti någon måtto missbrukad», att i *stallet* fanns 3 spiltor (för *ladugården* anges ej antalet bås men i ett syneinstrument från efterföljande förrättning säges desammas antal vara 12), att *ladan* var »34 alnar lång, 10 ½ alnar bred och 14 hwarw hög, att *fähuset* däremot var litet, 10 ½ alnar långt, 8 alnar brett, och 10 varv högt, att vid gården fanns, såsom i allmänhet på den tiden, »*Tårk–Badstuga*», 12 alnar lång, 6 ½ alnar bred och 7 varv hög, varom anmärkts bl. a. att »mältlafwen förbättras med 2:ne Tiljor», samt att *humlegård* fanns anlagd till 85 kupor med nödig stör, men fattades vid synetillfället 35 för att antalet skulle bringas upp till det tillsynade 120 st. Bland husen i övrigt uppräknas tvenne *swijnhuus,* ävensom *fåhrhuus,* det senare 9 alnar långt, 6 ½ alnar brett och 8 varv högt. Svinhusen hade tak av näver och torv, medan det vanligaste taktäckningsmedlet i övrigt var halm, här och var omväxlande med näver och torv. Vad boställets bostadsbyggnader beträffar märkes först mangårdsbyggnaden eller, för att använda syneprotokollets benämning, »caractersbyggnaden», vilken i protokollet beskrives såsom: »14 ½ alnar lång, 9 alnar bred, 11 hwarf hög, bestående av en liten sahl — med 2ne camrar innanföre, camrarne med spiell och spegeldörrar, en grön kakelugn, som värmer begge camrarne, sahlen likaledes med dörr och spiell, tak på bielkar lagt, så i camrarne som sahlen, warandes enkla luckor till fenstren giorda uti tompten, men intet till åt gården».

Om de förhållanden, som föranledde denna caractersbyggnads uppförande samt tiden härför, kan upplysning inhämtas ur 1724 års syneprotokoll. Där säges nämligen, att »ingen av Hr Officerare allt ifrån det nyss avslutade krigets begynnelse bebott bostället», dvs. under tiden från

omkring år 1700 åtminstone fram till 1724. Något egentligt behov av särskild bostad för militärbefälet under nämnda tid fanns sålunda ej. Annorlunda skulle förhållandena bli efter kriget, när vederbörande officerare såsom boställshavare utflyttade dit. Med hänsyn härtill lät också dåvarande arrendatorn — troligen föranledd av vederbörande militärbefäl — under 1700-talets första årtionde uppföra ovan beskrivna caractersbyggnad för att vid tiden för inflyttningen en lämplig bostad skulle stå till förfogande för boställshavaren. Om sagda byggnadsarbete kan i nämnda syneprotokoll läsas: »Ock som en lijten Byggning till caractersbyggning är av Bonden till wäggar och biälckar uppsatt av 3 rum, en sahl och 2 Camrar, hela byggningen bestående av 16 Alnar längd och 10 Alnar bredd och 11 hwarf hög, så pröfvades ungefärl:n till dess fulla förfärdigande med allt innanrede, då ett kiöök kommer därtill, ännu böra tillgå 250 dahl:r silf:rm:t, hvarom i Underdånighet ansökning giöras kan att där till hielp få af Kongl. Maj:tt, ifall ingen hielp därtill för given är, hwarom nu Commissionen ingen underrättelse få kunde.»

När boställshavaren vid 1720-talets mitt utflyttade till bostället, kunde han ta i besittning en visserligen enkel, men efter dåtida förhållanden mera ståndsmässig bostad än den skäligen obetydliga s. k. häfdstugan, som dittills utgjort boställets enda för bostadsändamål använda byggnad. Den beskrives i syneprotokollet ha innehållit — förutom den egentliga »stufwan» med långbord, säte och 3 wäggfasta sängar samt »dijskhylla» — jämväl förstuga och en mindre kammare.

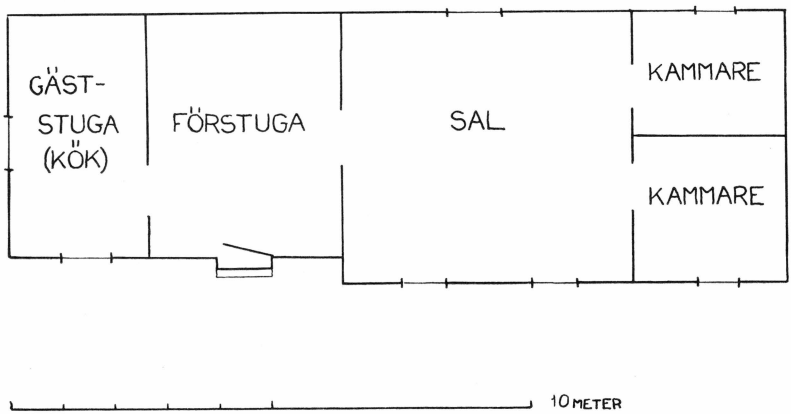

Bild 1. Den i början av 1700-talet uppförda och på 1750-talet nerrivna caractersbyggningen. Principiell rek. av förf.

»Caractersbyggnaden» var, ehuru nyuppförd, tydligen för liten för att under någon längre tid göra tjänst som bostad. Den hade ock under årens lopp kombinerats dels med en invid byggnaden uppförd förstuga, dels med en omedelbart intill densamma befintlig mindre s. k. »giäststuga», blott 4 ¼ alnar lång, 8 alnar bred och 4 hwarf hög, enligt syneprotokollet försedd med »spis jämte bohljärn och järnståndare». Därjämte upplyser protokollet, att »giäststugan» inrymt bl. a. långbord med säte och två wäggfasta sängar. Om man bortser från den huvudsakligen såsom kök använda »giäststugan», företer caractersbyggnaden viss överensstämmelse med den av Erik Dahlberg på 1680-talet uppgjorda modellritningen till boställsbyggnad för ryttmästare och kaptener (jfr årsboken Uppland 1944, s. 49).

Caractersbyggnaden kom emellertid ej att under någon längre tid utgöra bostad för officerarna och deras familjer. Redan vid 1753 års syn blev byggnaden »för bofällighet» utdömd och inom kort nerriven. Synerätten föreskrev att den nya caractersbyggnaden skulle uppföras med användning av medel, som Kongl. Maj:t efter underdånig ansökning täcktes anvisa, varjämte det belopp, som genom försäljning av timret m. m. från den gamla caractersbyggnaden kunde inflyta, skulle för samma ändamål disponeras.

Även den ovan omnämnda »giäststugan» liksom »häfdstugan» befunnos på grund av röta och annan bristfällighet vara i sådant skick, att den förstnämnda redan 1744 och den senare 1753 vid då företagna syner blevo utdömda. En ny häfdstuga, även benämnd »bagarestuga», blev redan i början av 1750-talet uppbyggd med förstuga och en mindre kammare. Intill och i förbindelse med denna häfdstuga närmast intill kammaren blev 1757 en ny »giäststuga», vida större än den tidigare, uppförd ovanför den gamla gäststugans källare. Båda dessa »stugor» med sin delvis väggfasta inredning av bänkar, sängar och säten samt helpaneltak över bjälkarna kommo därefter helt att tjäna såsom bostad åt boställshavaren eller vederbörande arrendator från år 1757 till århundradets slut ävensom under 1800-talets tre första decennier. Såväl häfdstugan, i protokollen på senare tid även benämnd »vardagsstugan», tydligen använd som kök, liksom giäststugan, även kallad »helgdagsstugan», med en sammanlagd längd av 26 alnar och en bredd av 10 alnar, hade, för att bättre motsvara den nya tidens krav på bostad, i slutet av 1700-talet påtimrats, så att vardera mätte 14 »hwarf» i höjd ävensom försetts med gemensamt taklag av näver och torv, varigenom de båda »stugorna» förlänades utseende av en enda gemensam bostadsbyggnad. Denna gamla byggnad,

Bild 2. Den under åren 1757—1839 brukade caractersbyggningen, numera arrendatorsbostad.

med tillhörande smärre uthus, såsom visthus, ved- och andra bodar, allt i en räcka, finnas ännu i behåll vid gården i tämligen väl bevarat skick och användes alltjämt för sitt ursprungliga ändamål såsom bostad (den s. k. arrendatorsbostaden, bild 2 och 3).

Den vid synen 1753 föreslagna nya manbyggnaden kom ej inom skälig tid till uppförande. Först vid pass 85 år efter synen, eller 1839, byggdes den. Bostället var sålunda ända fram till sagda år i avsaknad av egentlig manbyggnad. Den gamla caractersbyggnaden hade av boställshavaren övertagits utan någon som helst kontroll över uppförandet. Följderna härav framträdde också ganska snart: knappt 40 år efter husets färdigställande hade detsamma, som nämnts, »för bofällighet» måst utdömas. Ett sådant öde skulle ej behöva drabba den nya, 1839 färdigbyggda caractersbyggnaden. Härför hade sörjts genom militieboställsordningen, utfärdad 23 jan. 1836, vari vederbörande myndigheter ålades att genom laga syn låta efterse och granska, huruvida med tillbörlig noggrannhet samt iakttagande av meddelade föreskrifter sådana för dylika boställen avsedda byggnader blivit uppförda. Den nya caractersbyggnaden, innehållande 4 rum, förstuga och kök, hade dåvarande boställshavaren, kap-

tenen Abraham Bring, i enlighet med ett av Kongl. Maj:ts Krigskollegium 25 jan. 1837 utfärdat entreprenadkontrakt åtagit sig att fullborda för en i ett för allt beräknad entreprenadsumma av 2 330 Riksdaler Banco. Vid laga syn å byggnaden, som förrättades 24 okt. 1839 av häradshövdingen i domsagan greve J. M. Spens med 4 av nämnden, hade förutom boställshavarens ombud närvarit bl. a. byggmästaren C. H. Holmqvist, av magistraten i Uppsala efter anmodan av Konungens Befallningshavande utsedd att »såsom i byggnaders uppsättning och inredning förfaren Häradssynerätten biträda». Efter en särskilt ingående besiktning förklarade häradssynerätten hinder icke förefinnas »för byggnadens godkännande såsom laglig caractersbyggnad, för vars behöriga underhållande i fullständigt skick boställshavaren kommer att framgent ansvara på sätt uti boställsordningen föreskrives».

Att döma av nyss refererade förhållanden synes officerarna under 1700-talet fått nöja sig med att bo synnerligen enkelt för att icke säga torftigt, ej nämnvärt bättre än en självägande uppländsk bonde å en till storleken jämförlig gård i denna trakt. Man behöver ju bara föreställa sig de fåtaliga mycket små rummen, delvis med fast inredning. Det kan för en nutida betraktare väcka förvåning, att dessa officerare, av vilka flere tillhörde rikets förnämsta ätter, såsom en Mörner, en Leijonhufvud, kunde finna sig till rätta med så primitiva bostadsförhållanden. Enkelhet i livsföringen var måhända en dygd, lika utmärkande för karolinerna och deras närmaste efterföljare under de fredliga dagarna på bostället som under de hårda tiderna i fält.

Vad som försvårade ordnandet av bostadsförhållandena var, såsom tidigare antytts, att nybyggnad enligt synerättens beslut blev beroende av vissa åtgärder från boställshavarens sida. Var denne

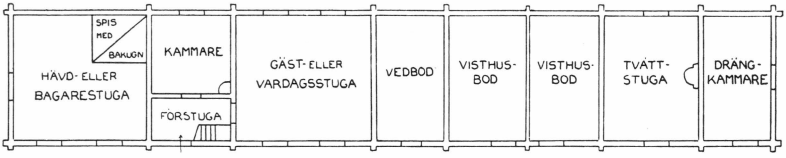

Bild 3. Plan av caractersbyggningen-arrendatorsbostaden från 1757 med bodar. Bostaden i form av s. k. parstuga t. v.

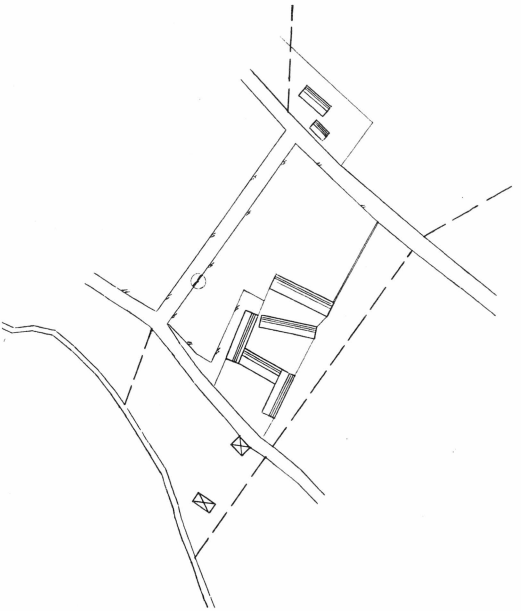

Bild. 4. Kaptensbostället i Skuttungeby. Enligt utdrag av karta över Skuttunge bys inägor, författad åren 1833 och 1835 av lantmätare HANS WESSBLAD i skala 1 : 2 000. Planen orienterad i N—S. — I husgruppen ses den smala mangården med boställsbyggnaden överst. Den bredare gården är fägården med kringliggande ekonomihus.

i fält och förhindrad att vidta vad som föreskrivits eller voro hans ekonomiska resurser mer eller mindre otillräckliga, varom syneinstrumentens uttalanden ibland kan bära vittnesbörd, kunde det dröja avsevärd tid, innan den beslutade byggnaden kom till stånd. Förhållandena utvecklade sig mycket olika å olika boställen, varför någon generalisering av det militära befälets bostadsförhållanden med ledning av vad vid bostället i Skuttungeby framkommit ej kan göras.

När bostället omsider erhöll sin nya manbyggnad, uppförd enligt den militära boställsordningens föreskrifter med väl tilltagna utrymmen, var gårdens roll såsom löjtnants- eller kaptensboställe i det närmaste utagerad. Avsaknaden av tjänlig bostad för boställs-

havaren och deras familjer torde ha bidragit till att flere av dem ej varit bosatta därute. Under tiden efter 1816 synes någon boställshavare ej ha bebott bostället, i varje fall ej varit där mantalsskriven.

Vad kan nu uttalas om själva jordbruket å gården under 1700-talet med stöd av vad syneprotokollen innehålla om åkerns hävd, ekonomibyggnadernas beskaffenhet m. m.? Att själva brukandet av boställets jord icke varit helt tillfredsställande, ha vi funnit därav, att enligt nyssnämnda syneprotokoll visst förut odlat område i stället för att hållas i hävd »lagts igen». Det kan här anmärkas, att någon förståelse för dikningens stora betydelse för jordbruket uppenbarligen ej förefunnits. Detta framgår indirekt av den kortfattade, summariska behandling, som vid själva synen 1737 ägnats dikningsskyldighetens fullgörande som i det stora hela lämnats oanmärkt. Den försummade dikningsskyldigheten anges ock i 1769 års syn vara en av orsakerna till den då konstaterade bristande hävden å boställets jord, bestående däri, att »ängen icke som vederbort blivit röjd, ej heller åkern med nödig dikning försedd», vilket allt enligt synerättens förmenande härrörde »av en obehagelig och bostället högst skadelig twist jordägarne i byn emellan, om wissa hemmans öretal, hwilken uti 15 år blifwit uppehållen, sedan frågan om Storskiftes delning härstädes uppkommit samt Lantmätare redan ägorne refwat och affattadt»; och — tillägges i synerättens beslut — »emedan en bekymmersam osäkerhet hos boställshavaren, hwad ägolott i åker och äng wid en skeende Storskiftesdelning honom tillfalla kunde, icke utan orsak givit anledning till ett lika förhållande uti ägornas häfd med thess grannar», alltså beslöt synerätten att ej för denna gången räkna vad sålunda konstaterats bland efterlåtna plikter, utan blev dåvarande boställshavaren baron Mörner från ansvar befriad. Bristfällighet å jordens skötsel befanns föreligga även enligt 1771 års syn, då avträdaren capitain Bergencrantz av samma anledning som företrädaren befriades från ansvarsskyldighet. Dennes efterträdare capitain-lieutenanten Stahrenfeldt däremot ålades att »all mögelig drift therpå använda, at bemälte twist med laga slut afhulpen warder, hälst Boställets odaljord, om saken länge på tiden utdrages, kunde af wanhäfd komma att bliva mycket försämrad». Skuttungeby var ock under hela 1700-talet oskiftat — storskiftet i byn avslutades först 1824 —, varför åkerbruket alltjämt sköttes efter det gamla tidsödande brukningssättet, som krävde samtida, ofta gemensamma åtgärder från byamännens sida. Detta förhållande verkade i hög grad oförmånligt

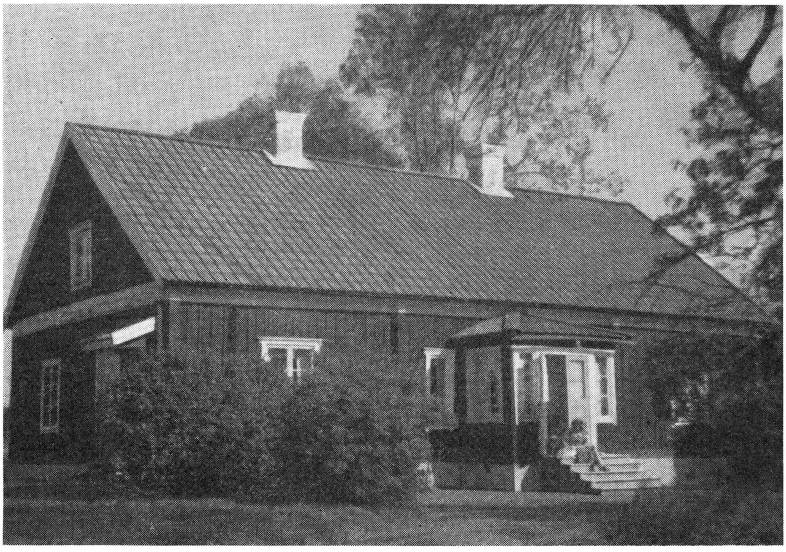

Bild 5. Den 1839 uppförda caractersbyggningen, numera i författarens ägo.

och hindrande på jordbruksdriften i dess helhet. Härtill kom, att något växelbruk ej bedrevs under denna tid samt att åkerjorden således här såsom annorstädes genom för många skördar efter varandra sögs ut. Med hänsyn till allt detta förefaller, vad i syneprotokollet anmärkts om missskötsel av jorden, mera kunna antas vara en följd av tillämpade mindre ändamålsenliga brukningsmetoder än bevis för att jordbruket å bostället särskilt blivit eftersatt.

Något skogsbruk av betydelse för orten bedrevs tydligen ej, i varje fall ej inom denna del av Skuttunge socken, vadan boställshavaren ej kunde räkna med någon skogsavkastning, något som ock bestyrkes av en anteckning i 1753 års syneprotokoll, att »i byn (dvs. Skuttungeby) ingen timmerskog finnes, utan allenast till gärdsel och vindfång, warandes den delen av allmänningen, hwarest något Timmer finnes, 1 ½ mihl härifrån belägen och Timmer får ej kiöpas på 1 mihl när eller något mera». Tillgången på nödigt husbehovsvirke var följaktligen ganska knapp i denna numera så skogrika bygd, vilket ock ger en ytterligare förklaring till det ovan omnämnda långa dröjsmålet med uppförande av behövlig manbyggnad. För övrigt kan med stöd av en uppgift i 1795 års syneprotokoll anmärkas, att skogen till bostället den 9 maj 1795

»vid senaste stormväder är till större delen avblåst», en händelse att se som en motsvarighet till det svåra ovädret vid jultiden 1953 med dess för skogsbeståndet katastrofala verkningar. På 1700-talet fanns till skillnad mot nu ej några resurser att tillvarata de stormfällda träden, vars öde blev att ligga kvar och ruttna i skogen. Om boställets skogstillgångar och möjligheterna till deras utnyttjande enligt då gällande bestämmelser må ytterligare anföras: förutom den till bostället hörande hemskogen hade det andel i Bälinge häradsallmänning med rätt till virkesuttag å ett område av omkring 22 tunnland, för vilken förmån enligt anteckning i jordeboken årligen erlades en s. k. allmänningsskatt, motsvarande värdet enligt markegång av 7: 26 kr. (kappar) råg och 7: 26 kr. korn. Någon användning av virke vare sig från hemskogen eller allmänningsskiftet för annat ändamål än boställets eget behov, dvs. för nybyggnad eller nödtorftiga reparationer samt stängsel och vedbrand, var icke medgivet vid stadgat ansvar för överträdelse enligt 1664 års skogsordning. Föreskrifter härom innefattas i husesynsordningen 18/7 1681 samt sedermera i »boställsordningen för de indelta Regementerna till Häst och Fot den 15/9 1752», som ålade boställshavaren att »sparsamligen nyttja boställets skog till gårdens upprätthållande och nödtorft» samt att »ansa och freda skogen». Härjämte meddelades förbud att genom »onödigt timmer- och vedhugg samt lövbrytande, kålande, svedjande och tjärbränneri skogen utdöda eller något därav från bole föra». Slutligen ålades boställshavaren

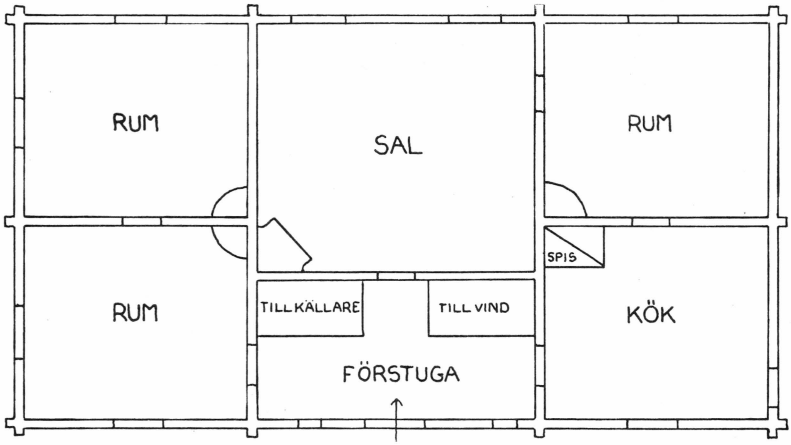

Bild 6. Plan av 1839 års caractersbyggning med s. k. sexdelad plan.

även direkt skogsvårdande åtgärder: denne hade skyldighet att ombesörja skogsplantering, då behov därav uppkommit genom »de utvisningar han till boställets nytta kunnat få, vilket vid avträdessynen noga bör skärskådas. Sker annorlunda, betale efter mätismanna ordom».

Statsmakterna lade sig tydligen vinning om boställsskogarnas vidmakthållande utan att boställshavarna till egen fördel lämnades någon friare disposition av skogen eller dess avkastning. Skogen kom sålunda ej att för dem utgöra någon särskild inkomstkälla vid sidan av jordbruket.

Fårskötseln däremot synes — av det rymliga fårhuset att döma — ha utgjort en omfattande och ej minst för självhushållningen betydelsefull binäring till jordbruket, så mycket mer förklarligt som goda beten funnos, bl. a. å de vidsträckta skogsmarkerna, och några hänsyn till för skogsvården meddelade bestämmelser då ej som nu behövde tas. Svinskötseln vid gården synes ha bedrivits i en förhållandevis stor omfattning, enär enligt 1753 års syn tvenne nya svinhus uppförts i stället för äldre mindre lämpliga.

Vad den egentliga kreatursskötseln beträffar är det vanskligt att av syneprotokollen dra några mera bestämda slutsatser. Dock vill det på grund av ladugårdens ringa storlek och det antal djur, som framföddes å gården, synas, att kreatursskötseln såsom inkomstkälla avgjort fått stå tillbaka för sädesodlingen, vars vikt och omfattning synes framgå bl. a. av sädesladans och spannmålsbodens väl tilltagna dimensioner.

Under den tid kaptenen Johan Otto von Friesen innehade bostället, eller åren 1790—1796, lät denne där anlägga trädgård, för vilken han vid frånträdandet av bostället begärde men ej erhöll ersättning. Trädgården beskrives i 1796 års syn bestå av »ungefärligen 30 stycken Frugtträn jämte Vin- och Krusbärsbuskar, omgiven av gärdesgård med rödfärgade Klotsar», vilket med undantag av stängslet överensstämmer med nuvarande förhållande — säkerligen, om man bortser från prästgårdens motsvarande närbelägna anläggning, den äldsta trädgården i socknen.

Vad här ovan i avseende å jordbrukets olika näringsgrenar m. m. uttalats gäller närmast ¾ mtl. Skuttungeby Nr 5. Men då man känner till, att i regel sättet för jordens brukande var tämligen likartat inom närgränsande byar, ja till och med socknar — även om intensiteten i själva driften de olika gårdarna emellan självfallet

starkt växlade – kan vad här sagts även ha sin tillämpning ej allenast å övriga jordbruk i Skuttunge utan jämväl å närmast därintill belägna trakter inom denna del av Uppland.

Boställshavarna

Under det stora nordiska kriget, dvs. 1700-talets två första årtionden, växlade boställshavarna genom fångenskap och manspillan så tätt, att man ej kan räkna med någon innehavare i egentlig mening. Räntan eller avkastningen från bostället fördelades mellan tjänsteinnehavarna eller deras sterbhus i förhållande till de längre eller kortare tider en var av dem innehaft kaptens- eller löjtnantsbeställningen vid kompaniet. Vi erinra oss, hurusom genom slaget vid Poltava hela Uplands Regemente så gott som utplånades, ehuru det efter kort tid åter uppsattes.

I 1724 års syneprotokoll anges, att följande officerare under krigsåren ägt rätt till avkastning eller »ränta» från bostället i Skuttungeby: 1) Lieutnant *Ekengren,* »död»; 2) lieutenanten wälborne *Anthon de Geer;* 3) Lieutenanten *Erik Kålbom,* »1701 lönen niutit i 9 månader, dödh i fångenskapen, lönen Kongl. Maj:t bespard i 3 månader»; 4) lieutenanten wälborne *Alexander Forbes,* »1702 tient, dödh, lönen Kongl. Maj:t bespard»; 5) lieutenanten wälborne *Carl Duwalt,* vilken innehaft bostället utan fördelning av räntan från 1703 till 1709, då han blev fången vid Poltava, varefter intill år 1712 avkastningen till ½ fördelats med 6) lieutenanten *Bernt Repart.* Sedermera fram till 1723 delades avkastningen mellan 7) lieutenanten *Johan Scharf,* 8) capitainen *Johan Schlott,* 9) lieutenanten *Anders Wijdgren,* »dödh», samt 10) capitainen *Leonard Draake.*

Ingen av de nämnda tjänsteinnehavarna synas ha varit bosatt å bostället ens under någon kortare tid. I 1724 års syn utsäges också, såsom tidigare uttalats, att under hela den långa krigstiden någon av »Herrar officerare ej disponerat bostället». De hade samtliga varit i fält och flertalet antingen stupat eller tillfångatagits.

Om Alexander Forbes har inhämtats, att han var född 1670, fänrik vid Uplands Regemente 1700, löjtnant 1701. Hade 1702 under pågående krig i östersjöprovinserna rest hem till Sverige med general Stuarts permission, miste därför sin befattning men återfick den senare, varefter

han utnämndes till kapten och 1709 till major. Stupade 1710 i slaget vid Hälsingborg. Gift 1707 med friherrinnan Christina Rålamb, dotter till riksrådet Claes Rålamb.

Lieutenanten Carl Duwalts öden synas jämväl förtjäna att i sina huvuddrag återges. Hans fullständiga namn var Carl Albrecht Duwalt, född 1682 i Funbo, blev fänrik i regementet 1701, löjtnant 1703, fången vid Perevolotjna 1709, hemkom i juli 1722, erhöll kaptens grad 1723, död 1727, kämpat vid Seland (Själland), Riga, Clissow, Thorn, vid Poltava sårad i benet; Gift 1723 med Catarina Svinhufvud. Duwalt hade sålunda deltagit i Karl XII:s såväl danska, polska som ryska fälttåg.

Den boställshavare, som först bosatte sig å bostället, var 11) capitainen *Adam von Mansbach,* som tillträtt bostället sannolikt 1726 och innehaft det till 1737, mantalsskriven där till och med sistnämnda år med hustru och två döttrar jämte tjänstefolk, dock med anteckning i längden för åren 1736 och 1737: »utan tjänst, är själv uti Ryssland», en anteckning, som enligt bevarat dokument förklaras därmed, att han 1736 av konung Fredrik I beviljats nådig permission för utrikes vistelse. Vid avträdessynen å bostället följande år bevakade han emellertid själv sin rätt. Under sin vistelse i Skuttungeby synes han, enligt vad mantalslängden upplyser, åtminstone någon tid själv ha brukat bostället. Genom den nära förbindelse med Skuttunge han liksom familjen förvärvade, kan hans levnadsöden här förtjäna att i korthet återges. Född 1691 i Pappenhausen i stiftet Fulda i Tyskland av tysk friherrlig ätt, hade han i sin ungdom under en följd av år tjänat i flere utländska arméer och deltagit i åtskilliga bataljer och belägringar. Efter inträde i svensk krigstjänst hade han 1719 blivit kapten vid Östgöta tremänningsregemente med kommendering vid flottan påföljande år. Efter tjänstebyte med annan officer blev han 1725 kapten vid Uplands Regemente med löjtnants lön samt erhöll 1736 befälet över Bählings kompani. Gift med friherrinnan Ebba Karolina von Langenschwartz. Död 1743 i Vaxholm; begraven i Läby kyrka.

von Mansbach efterträddes såsom boställshavare 1737 av 12) lieutenanten *Edwardt Breitholtz,* som innehade bostället i 7 års tid, varunder han själv brukat och bebott detsamma, mantalsskriven där med 2 »drängar» och 2 »pigor». Breitholtz fick, liksom företrädaren, en mera fast anknytning till Skuttunge socken. Utgående från en ursprungligen finländsk ätt föddes han i Estuna socken 1686, blev 1705 page hos riksmarskalken J. G. Stenbock, volontär vid Uplands Regemente 1707, förare (sergeant) samma år, sekundfänrik 1708, löjtnant 1724, avskedad med kaptens grad 1741; död 1762. Bevistade bl. a. slagen vid Holovzin och Poltava

och blev i sistnämnda slag fången och förd till Soransk, varifrån han hemkom 1722; deltog i kriget i Finland 1741. Av hans 11 barn äro två födda å bostället i Skuttungeby, nämligen 1:o) sonen Johan Magnus, f. 1740, sjöfarande, omkom genom drunkning 1771 i spanska sjön samt 2:o) dottern Beata Christina, f. 1742, gift 1762 med kapellanen Per Sonek i Mietois, Virmo pastorat av Åbo stift, död 1807 i Åbo.

År 1744 efterträddes Breitholtz såsom boställshavare av capitainen 13) *Anders Koskull,* som själv bebott bostället under den tid av 10 år han innehaft detsamma, ehuru han vissa tider synes ha utlämnat jorden på arrende. År 1754 frånträdde han sin beställning vid regementet och därmed bostället för att tillträda tjänst vid Savolaks regemente i Finland. Sedermera erhöll han »Kongl. Maj:ts allernådigste Permission» och vistades i Livland, varifrån den ätt han tillhörde härstammade. Om hans vidare öden synes inom regementet intet ha varit känt.

Efterträdare som boställshavare blev 14) capitainen friherre *Carl Adam Mörner,* som innehade bostället i ej mindre än 15 år eller till den 14/3 1769, under vilken tid han, i varje fall till och med år 1758, själv bebott gården, dock med jordbruket utarrenderat. För åren 1760 och 1761 antecknas i mantalslängden för honom »kommenderad», vilket torde innebära, att han deltagit i det då pågående pommerska kriget, bekräftat av en uppgift i 1769 års avträdessyn. Mörner, som enligt föreskrift i 1753 års tillträdessyn ålagts att försälja manbyggnaden å gården samt med hjälp bl. a. av de medel, som härvid kunde inflyta, ävensom vad Kungl. Maj:t efter ansökan därtill täcktes anslå, låta uppföra ny reglementsenlig sådan, hade i så måtto efterföljt nämnda föreskrift, att han 1759, medan han var ute i fält, lät sitt hemmavarande ombud ombesörja försäljningen och husets bortförande. Då någon nybyggnad ej kommit till stånd, ålades han vid boställets frånträdande 1769 att utge en mot försäljningssumman svarande ersättning.

Bostället innehades därefter under ett par år, 1769 till 1771, av 15) lieutenanten *Carl Fredric Bergencrantz;* från sistnämnda år till den 14/3 1774 av 16) capitain-lieutenanten *Friedrich Stahrenfeldt.* För tiden 14/3 1774–14/3 1778 av 17) capitainen *Wilhelm Planting Gyllenbåga;* för tiden 14/3 1778–14/3 1779 av 18) lieutenanten *Per Emanuel Reutersvärd;* för tiden 14/3 1779–14/3 1783 av 19) lieutenanten *Nils Georg von Hagedorn;* samt för tiden 14/3 1783–14/3 1790) av 20) capitainen friherre *Abraham Leijonhufvud.* Av dessa var endast den sistnämnde under några år bosatt å bostället, som han själv brukade. Wilhelm Planting Gyllenbågas släkt kom att få en närmare anknytning till Skuttunge. Han hade

nämligen en son, Carl Gustaf Planting Gyllenbåga, löjtnant vid Uplands Regemente, som under en lång följd av år var bosatt först å militiebostället 3/8 mantal Söderkrycklinge Nr 4, därefter å Wilsåker samt slutligen å Vestergården i Skuttunge socken. Han åtnjöt stort förtroende och anlitades mycket i socknens angelägenheter. Wilhelm Planting Gyllenbåga var född i Rasbo-Kil 1731, blev kadett vid artilleriet 1748, volontär vid Uplands Regemente 1751, rustmästare 1753, fänrik 1759, löjtnant 1773, avsked 1776 med kaptens namn, heder och värdighet, död 1781. Han ingick äktenskap å Edeby gård i Rasbo-Kil med Edla Christina Willemsens, som vid hög ålder år 1827 avled å Wilsåker, Skuttunge socken. 1757 hade han kommenderats till Pommern samt bevistade pommerska kriget till dess slut, därunder bl. a. »1757 års belägring för Penemynde, cannonaden på örlogs Pråmen Achilles samt affairen vid Leuknitz».

Friherre Leijonhufvud brukade bostället ej endast under den tid han själv innehade detsamma utan jämväl fram till 1791 i egenskap av arrendator åt 21) capitainen *Johan Otto von Friesen,* som 1790 emottagit bostället utan att, så vitt av längderna framgår, där bosätta sig. Efter sitt frånträde av boställsarrendet hade Leijonhufvud flyttat till enköpingstrakten, men återvände i början av 1800-talet, sannolikt 1803, till Skuttunge samt övertog och brukade egendomen 1/2 mtl. frälse Gunnarsgärde Nr 1, där han med familjen kvarbodde till sin död 1806. Om denne officers levnadsöden må nämnas: född i Dalby socken, Uppsala län år 1757, blev han redan 1768 volontär vid livgardet, förare (sergeant) vid Älvsborgs Regemente 1775, livdrabant 1778, stabsfänrik vid Uplands Regemente 1779, löjtnant där 1781, stabskapten 1789, major vid Adelsfanan 1796, deltog i kriget mot Ryssland 1788—1790 och erhöll efter sjöslagen vid Fredrikshamn och Svensksund Svensksundsmedaljen 1791. Gift 1792 med Johanna Lovisa Christiernin, dotter av hovkamreraren Johan Danielsson Christiernin. Död på Gunnarsgärde, begraven i Skuttunge kyrka.

År 1794 arrenderades bostället av dåvarande fendriken *Carl Gustaf af Sillén,* som innehade gården åtminstone till 1800 och under hela arrendetiden bodde där. Han bosatte sig sedermera å Gunnarsgärde, som han efter Leijonhufvuds frånfälle 1806 övertagit på arrende. Genom sin långvariga vistelse i socknen, varunder han livligt deltog i dess offentliga liv och där gjorde en betydande insats, förtjänar hans växlande levnadsöden att något beröras. Han var född 1770 i Göteborg, son till kaptenen vid artilleriet Lars Sillén (sedermera adlad af Sillén), vilken deltagit i pommerska kriget och vid ett tillfälle med framgång bidragit till den fientliga arméns fördrivande ur svenska Pommern. Carl Gustav, som sålunda

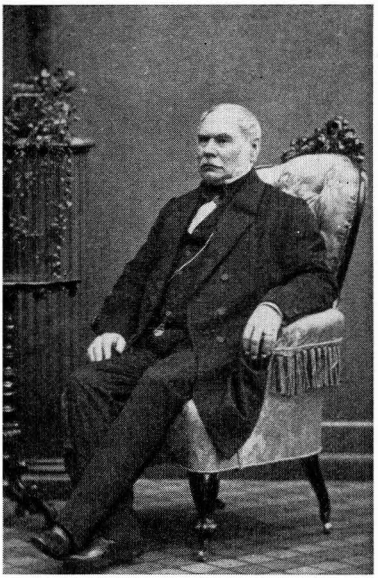

Bild 7. Kaptenen ROBERT VON BAHR (1794–1873). Boställsinnehavare tiden 1825–1833.

hade »gott påbrå», blev volontär vid artilleriet redan 1773 – det gällde tydligen då att i tid bli tillförsäkrad anställning –, rustmästare vid Uplands Regemente 1789, fänrik 1790, löjtnant vid Adelsfanan 1800, chef för 1:sta komp. av Uplands lantvärnbataljon 1808, tilldelades guldmedalj för tapperhet i fält 1809, ryttmästare vid Adelsfaneregementet samma år, major i armén 1813, överstelöjtnants namn, heder och värdighet 1818, död 1841. af Sillén deltog i ryska kriget 1788–1790 och därunder landstigningen vid Brackila och anfallet på Fredrikshamn, anfallen och övergången vid Abborrfors, träffningen vid Suttula och intagandet av Högfors samt de båda slagen vid Svensksund m. m.; var även med i 1808 och 1809 års finska krig; sårades svårt vid den av generalmajoren von Vegesack ledda undsättningsexpeditionens landstigning å Lemo udde nära Åbo, där han fick en muskötkula genom bröstet. – Af Sillén skötte sina uppgifter med samma omsorg i fredens och i krigets värv. När något av större vikt för socknen skulle uträttas eller förekom till behandling, möta vi i sockenstämmoprotokollen ofta såväl hans som C. G. Planting Gyllenbågas namn, varvid de båda krigsmännens meningar ej sällan bröto sig mot varandra.

År 1796 hade 22) lieutenanten friherre *Hampus Mörner* efterträtt von

Bild 8. Kaptenen JOHAN ABRAHAM SUNDMARK (1804—1870). Boställsinnehavare tiden 1848—1850.

Friesen såsom boställshavare utan att liksom företrädaren själv något år bosätta sig å bostället. År 1802 frånträdde han det till 23) lieutenanten *Fredrik Ludvig Leopold,* som ej allenast bosatte sig på bostället utan också åtminstone tidvis brukade detsamma. Även sedan Leopold år 1810 avträtt det till 24) lieutenanten *Gustaf Edelfeldt* samt denne i sin tur fem år senare frånträtt bostället till 25) lieutenanten *Hans Reinhold Blomstedt,* hade Leopold innehaft detsamma på arrende, åtminstone till och med år 1816.

Löjtnanten, sedermera majoren Leopold synes, så vitt av mantalslängderna kunnat utrönas, ha varit den siste boställshavare, som bott å bostället. Då han dessutom under ett flertal år själv brukat gården, må vi här något stanna vid hans levnadsomständigheter. Född 1773, blev han 1789 antagen till volontär vid Uplands Regemente. Redan 1790, sålunda vid 17 års ålder, utkommenderad i kriget mot Ryssland tjänstgjorde han å Stora flottan samt bevistade sjöslagen vid Kronstadt och Björkösund. Befordrad till löjtnant år 1800, beordrades han 1806 till Pommern för deltagande i det då pågående kriget mot Frankrike. Han kommenderades jämväl till västra gränsen mot Norge 1808 och sedermera med Uplands Vargering till Finland, där han deltog i bl. a. bataljen vid Helsinge.

Bild 9. Kaptenen AXEL FREDRIK MARCUS LUNDEBERG (1809—1873). Boställsinnehavare tiden 1852—1871.

Kapten 1809 erhöll han påföljande år avsked med majors namn, heder och värdighet.

Sedan major Leopold år 1816 frånträtt arrendet hade från nämnda år till 1825 någon boställshavare ej funnits, då bostället genom de militära myndigheternas försorg utarrenderats till enskild person.

År 1825, då kaptenen 26) *Robert von Bahr* blivit chef för Uppsala (f. d. Bählings) kompani, blev bostället på nytt på lön tilldelat kompanichefen, och sålunda ställt under dennes förvaltning. von Bahr efterträddes 1833 av kaptenen 27) *Abraham Bring,* som innehade bostället till år 1848. Under Brings tid blev, som förut nämnts, reglementsenlig manbyggnad uppförd å gården. Båda de sistnämnda kaptenerna, von Bahr och Bring, hade med regementet under kronprins Karl Johans befäl deltagit såväl i kriget i Tyskland mot Napoleon I som i kriget i Norge 1814.

Efter kapten von Bahr bröts den långa raden av i regel adliga boställshavare för att efterföljas av, förutom nämnde Bring, idel ofrälse officerare, nämligen: 28) 1848—1850, kaptenen *Johan Abraham Sundmark,* sedermera chef för regementet, 29) 1850—1852, kaptenen *Jan Vilhelm Billström* och 30) 1852—1871, kaptenen *Axel Fredrik Marcus Lundeberg.*

På 1850-talet, när koleran som svårast härjade i landet och även nått Skuttunge, erbjöd kapten Lundeberg att manbyggnaden å gården skulle få användas såsom kolerasjukhus för socknen. I vad mån så även skedde har icke kunnat utrönas.

Efter 14 mars 1871 övertog 30) kaptenen *Carl Otto Upmark* bostället. Han blev dock boställshavare blott till namnet, enär bostället genom Kongl. Uplands Regementes Boställsdirektions förmedling redan 2 sept. 1870 på 20 års tid utarrenderats med såväl underhålls- som nybyggnadsskyldigheten åvilande arrendatorn.

Därmed hade gårdens uppgift såsom en vid försvaret medverkande betydelsefull faktor upphört. År 1911 17 mars försåldes gården till dåvarande arrendatorn och avhändes därmed definitivt Kungl. Maj:t och Kronan.

Allmänna kulturförhållanden

När en gammal gårds historia, särskilt av det slag, varom här är fråga, skildras, kan det vara i sin ordning att något belysa även de samhällsförhållanden, som på den tiden präglade berörda del av Uppland. Härigenom kan en mera allsidig bild av de betingelser, varunder såväl boställshavarna som deras arrendatorer levde, erhållas. För att i någon mån belysa Skuttungebygden skall jag här återge vad mantalslängderna från dessa tider ha att berätta, källor vilka, trots de oftast kortfattade uppgifter de lämna, genom sin tillförlitlighet ha givet kulturhistoriskt värde.

Befolkning

Skuttunge socken, som 31 dec. 1954 hade 987 mantalsskrivna innevånare, hade 200 år tidigare över 1 000 och vid 1700-talets slut närmare 1 100. Någon nämnvärd in- och utflyttning kan av de äldre mantalslängderna icke utläsas. Befolkningen var på ett helt annat sätt än nu bofast på gårdarna. Livet flöt fram i de avsides, före skifteslagstiftningens tid även avskilt från varandra belägna byarna i samma jämna, lugna rytm år ut och år in. Om någon rörlighet hos befolkningen i egentlig mening kan man därför icke tala. Förhållandet återspeglas i mantalslängdernas årligen fortgående oftast helt samstämmiga redovisning av folkbeståndet, fastighet för fastighet. Tjänstefolks flyttning mel-

lan gårdarna inom socknen, vilket i och för sig vore av intresse att utröna, är svårare att uttala sig om, då i längderna de anställda i allmänhet ej nämnas på annat sätt än blott genom angivande av antalet »drängar» och »pigor», ofta med förnamnet antecknat. Allt talar dock för att flyttningsfrekvensen även rörande tjänstefolk var obetydlig. Att byta tjänst torde knappast ha varit någon mera vanlig företeelse, då husbondevälde och legostadga reglerade tjänsteförhållandena.

Yrkesfördelning

Skuttunge var även på den tiden en utpräglad jordbrukarebygd och bönderna utgjorde det dominerande inslaget i socknens befolkning. Jag skall i det följande endast beröra sådana förhållanden, som i avseende å yrkesfördelningen avvika från de nu rådande.

Militärbefäl och tjänstemän. Ett jämfört med nutiden ganska starkt tjänstemannainslag förmärkes inom socknen. I början av 1800-talet fanns sålunda av militärbefälet majoren af Sillén med hustru och 7 personer boende å det av honom disponerade frälse ½ mantal Gunnarsgärde Nr 1, å ⅜ mtl. Söderkrycklinge Nr 4 fänriken Carl G. Planting Gyllenbåga, å Ytterbynäs löjtnant Gafvelholm, i Öhrsbo »troumslagare» Lundberg, i Häggeby komminister Mellenius, å resp. boställen prosten Walldius, major Leopold och regementsväbel Rander, i Albäcken kronoskogvaktaren Tjäder, m. fl. Tidigare vid 1700-talets mitt märkes å lägenheten Wällstalund jägerifiskalen Wällstadius samt bland militärerna särskilt den å Ytterbynäs under många år boende gamle karolinen överstelöjtnanten vid Uplands Regemente Blosenhjelm, som deltagit i många av Karl XII:s fälttåg, och sålunda varit med vid Clissow och Thorn, vid försvaret av Riga m. m. samt slutligen även deltagit i »Bloquaden av Fredrikshall».

Härtill kommer de indelta soldaterna å de här och var kringspridda soldattorpen till ett antal av över 20.

Soldaterna. År 1783 fanns 1 ryttare, 12 korpraler och 9 soldater bosatta i socknen å sina soldattorp, samtliga med respektive rotars n:r antecknade under gemensam rubrik i mantalslängden. Tio år senare utgjorde antalet indelt manskap 1 ryttare, 18 korpraler samt 3 soldater, tillhopa 22, varjämte för 4 rotar stod antecknat »vacantsatte», möjligen en följd av manspillan under det nyligen avslutade ryska kriget. Ännu 1821 funnos 1 ryttare och 17 soldater med följande namn enligt mantalslängden: Land, Rask, Frisk, Falk, Alm, Husberg, Wendt, Öman, Wild, Holm,

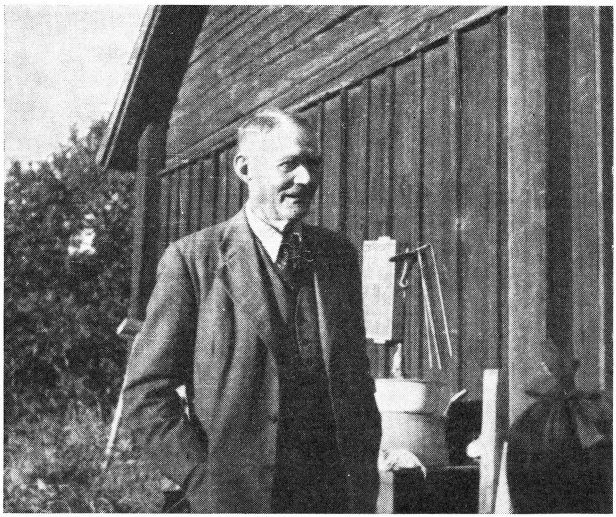

Bild 10. F. distinktionskorpralen vid I 8 AUGUST BRUNDIN (f. 1878) vid sitt gamla soldattorp i Brundby.

Durk, Stark, Hägg, Brunn, Lund, Ling och Djerf, allt namn, som stå i god överensstämmelse med vanliga soldatnamn även under senare tid. Med ingången av innevarande sekel började soldattorpen i Skuttunge, liksom annorstädes i landet, att försvinna i och med indelningsverkets successiva avskaffande. Alltjämt finnes emellertid i Skuttunge socken en f. d. indelt soldat boende, nämligen den snart åttioårige f. distinktionskorporalen, fjärdingsmannen och hemvärnsbefälhavaren August Brundin i Brundby, som innehar sitt gamla soldattorp, numera genom köp förvärvat från de forna rotehållarna.

T o r p a r e. Den egentliga torpareklassen var under 1700-talet och 1800-talets första årtionden ganska talrikt företrädd i socknen. Av dess 35 torplägenheter hade vid det stora nordiska krigets slut 1720 ej mindre än 6 lagts igen och blivit ödetorp, en nog så talande bild av krigstidens hårda verkningar. År 1732 fanns 32 torplägenheter, varjämte befanns, enligt anteckning i längden, att ödetorpens antal nedgått från förut angivna 6 till 4, ett tecken bland andra att de bättre tiderna börjat återvända. År 1787 hade antalet torp nedgått till 29, varjämte några anteckningar om ödetorp ej längre återfinnas i längden. I mitten och slutet av 1700-talet torde sålunda, av torplägenheternas antal att döma, torparna

med deras i regel rätt stora familjer ha utgjort en ej ringa del av socknens befolkning. Under 1800-talet sjönk antalet torp alltjämt; redan 1812 ha de nedgått till 15, varefter minskningen fortskred undan för undan fram till sekelskiftet. Med avseende å torparnas arbetsförhållanden innehåller mantalslängderna under 1800-talets första decennium uppgifter om antalet veckodagsverken en var torpare var skyldig att utföra. Enligt 1802 års längd utgjorde antalet sådana dagsverken för varje torpare vanligen 2, i några enstaka fall 3, för de följande två åren i genomsnitt 1, någon gång 2 dagsverken per vecka. Det blev likväl sammanlagt för årets 12 månader ett nog så drygt arrende för den i regel oansenliga jordbiten. Torparnas hårda levnadsvillkor, som genom längdernas sifferuppgifter fått en viss belysning, med arbete dels åt jordägarna vid huvudgården, dels för egen del å torpet, passade i längden ej in med den moderna tidens utveckling. Numera är torpens och torparnas saga all. Endast någon överväxt grund, en raserad källare eller en och annan vildvuxen apel bär än i dag vittne om var dessa strävsamma småbrukares hem en gång legat.

Järnhantering m. m.

I Skuttunge idkas numera ej någon industri, i varje fall ej av betydenhet. En därmed jämförlig verksamhet utövades dock inom socknen under

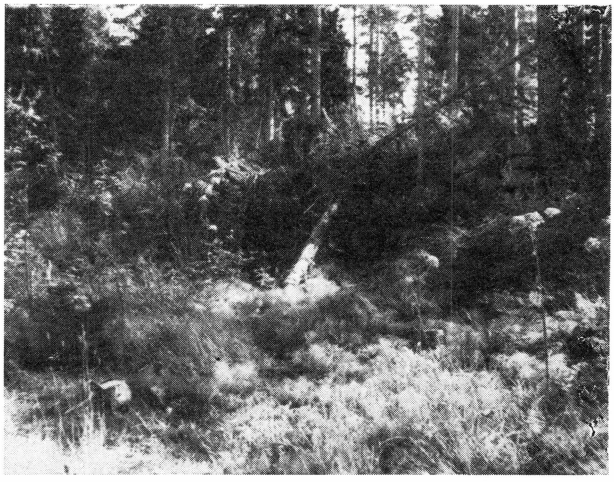

Bild 11. Lämningarna av Överbo masugn i Skuttunge.

Bild 12. Miljön vid Gråmurs gruva i Björklinge socken.

1700-talet. Sjuderi, dvs. kruttillverkning för kronans räkning, bedrevs i ej ringa omfattning, varom längdernas yrkesbeteckning »sjudare» bär vittne. Vad som ej är lika känt är, att i Skuttunge på 1700-talet, närmare bestämt från 1730-talet till omkring år 1785, järnhantering i form av masugnsdrift bedrevs å hemmanet Överbo, nära gränsen till Harbo. Överbo masugn uppfördes nämligen 1731—32 av grevinnan Beata Cronström. År 1734 beviljade Kongl. Bergscollegium hennes dotter Charlotta Frölich, gift med häradshövdingen friherre Johan Funck, privilegium å masugnsdriften. Verket uppges ha hållits i gott stånd, ehuru för vattendräkten vårvattnet måste samlas och sparas. Malmen togs till större delen från Gråmurs gruva samt från en gammal skärpning å Ramsta frälseägor, båda i Björklinge socken. Tackjärnet forslades vintertiden till en stångjärnshammare i Vittinge, uppbyggd av baron Funck.

Vid Överbo sysselsattes, enligt mantalslängderna, i genomsnitt högst ett tiotal »bergsprängare» under ledning av en bokhållare. Då 1780- och 90-talen voro svensk järnhanterings mest vinstgivande period, får driftsnedläggelsen vid Överbo sannolikt tillskrivas Gråmursgruvans bristande tillgång på brytningsvärdig malm.

Om baron Funck, som så verksamt ingrep i traktens ekonomiska liv, kan meddelas, att han vid tiden för gruvbrytningen på 1730-talet var häradshövding i Simtuna, Torstuna, Våla samt Övertjurbo och Yttertjurbo härader i Västmanlands län (sedermera Västmanlands östra domsaga). 1747 blev han lagman i Västmanlands lagsaga. Han avled 1773.

Fattigvård

Det är ej endast om befolknings- och arbetsförhållanden upplysning kan hämtas ur mantalslängderna. Även fattigvården återspeglas i dessa längder. Antalet »fattighjon», dvs. de till full försörjning av socknen antagna, finns för vissa år angivet i slutet av längden. I början av 1800-talet synes antalet hjon ha uppgått till vid pass 20 — för år 1816 exempelvis 21 —, sålunda ett ganska ringa antal. Mantalslängderna innehålla emellertid ej endast uppgifter om fattighjonen, ibland förekommer jämväl anteckningar om personer, vilkas förhållanden på grund av medellöshet, sjuklighet eller annan orsak skulle uppmärksammas för fattigunderstöd eller för skattebefrielse. Anteckningarna kunna förefalla en nutida läsare stötande, men på den tiden voro de naturliga och avsågo blott att markera vederbörandes oförmåga eller bristande möjligheter till försörjning. I mantalslängderna från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet ses sålunda anteckningar sådana som »eländig», »alldeles oduglig», om tvenne inhyseshjon »usling» samt i några fall »tiggare». Modern till en torpare i Mellanbo antecknas som »nådahjon», vilket torde inneburit, att kvinnan försörjdes av anhöriga och ej låg socknen till last. Blott sällan förekommer beteckningarna »fånig» eller »avvita». Genom att beteckningen »tiggare» ej så ofta förekommer, torde man kunna sluta, att i dessa tider tiggeriet ej förekom i större utsträckning inom socknen. Annorlunda kunde det dock ha varit, då skörden slagit fel, såsom under åren 1770 och 1771, då de bättre lottades hjälpsamhet säkerligen sattes på prov.

Beskattning

I allmänhet. Mantalslängdens största värde under denna tid faller dock inom ett annat område, nämligen beskattningens. Längderna redovisade nämligen ej blott det aktuella folkbeståndet utan innefattade i själva verket i flera hänseenden även en direkt skattskrivning. Där fanns bl. a. uppgifter för påförande av, förutom mantalspenningar, avgifter,

som under 1700-talets senare hälft och 1800-talets första årtionde uttogos med stöd dels av de s. k. överflödsförordningarna, dels av brännvinslagstiftningen, avseende i huvudsak tillverknings- och konsumtionsskatter å, förutom brännvin, vissa lyxvaror och tobak. Tiden var hård, statens anspråk stora, ej minst genom krig och en dyrbar hovhållning. Den brännande frågan var då såsom nu att finna lämpliga nya beskattningsföremål. Statsmakterna slog in på accisernas och konsumtionsbeskattningens visserligen lättfunna, men i tillämpningen svårframkomliga väg, innebärande djupa ingrepp och insyn även i de enskildes rent privata förhållanden. Genom en förordning av år 1800 stadgades bl. a., att all brännvinsbränning i landet skulle vara bunden vid jorden och att endast jordbrukare hade rätt att bränna. Den medgivna rättighetens omfattning var beroende av jordens storlek; mot ett mantal svarade exempelvis en panna om 50 kannors rymd. På grund härav fastställdes medelst kontroll och stämpling genom kronobetjäningens försorg storleken av den panna, som fick användas vid varje gård, varom anteckning till ledning för avgiftspåföringen skedde bl. a. i mantalslängden.

Förordningar angående lyx och överflöd. Till de överflöds- eller lyxartiklar, för vilkas användande skatt utgick, räknades guld- och silverur, siden (vare sig använt som kläder eller möbeltyg), s. k. »onyttiga hundar», ekipager och vissa andra bättre åkdon m. m. För bruket av tobak skulle allmogen årligen erlägga en avgift av 1 daler; av deras tjänstefolk 16 öre. Även beträffande lyxvaror och tobak gjordes under mantalsskrivningen erforderliga anteckningar för avgiftspåförandet. Mantalsskrivningen blev härigenom en omfattande förrättning, vars betydelse för det allmänna markerades av att vid densamma, förutom de egentliga förrättningsmännen, häradsskrivaren och pastor samt sockenombuden, jämväl landshövdingen eller hans förordnade ombud skulle närvara. Vi finna sålunda, att dessa längder i början av 1800-talet undertecknats bl. a. av majoren af Sillén med tillägg av »Å landshövdingens vägnar närvarande». 1807 års mantalslängd har, för att ta ett exempel, det utseende, som framgår av bild 13 med avseende å högra uppläggets kolumner, vilkas rätta ifyllande säkerligen krävde stor noggrannhet och uppmärksamhet från förrättningsmannens sida.

Av anteckningarna i längden inhämtas att av socknens 1 084 innevånare 150 brukade tobak, 5 hade jakthundar — däribland af Sillén — men ingen s. k. »onyttige hundar»; av »equipager» fanns endast en täckt, prosten Walldius', samt 3 öppna, däribland en tillhörande komministern, av jaktvagnar och »chaisar» funnos 2, den ena prostens, den andra

Siden Mössor																									
För Rättigh: at Spela kort																									
Fick Uhr																									
Person: som bära 2.																									
af Diverse Metall.																									
af Guld.																									
Rum med																									
Förgylda Meubl:																									
Siden Meubler																									
Siden Tapeter																									
Equipager																									
Allmogens chaisar och kjer:																									
Jagtvangn: och Chaisar																									
Öpna Vagnar																									
Täckta Vagnar																									
Hundar																									
onyttiga à 2 RD																									
onyttiga à 1 RD																									
Jagthundar																									
Fönster																									
a 6 Runst:																									
a 1 B:6 Runst:																									
Torpares Dagsv: i veckan																									
Allmogen som Brukar Tobak																									

Bild 13. Del av högra uppläggets kolumner i 1807 års mantalslängd över Bälinge, Vaksala och Rasbo häraders fögderi.

af Silléns; dessa vagnar voro de enda s. k. herrskapsåkdonen i socknen. Fickur av guld hade endast majoren af Sillén samt fickur av »diverse metall» 31 personer, varav prosten Walldius ägde 2 av silver.

För rättighet att spela kort skulle en särskild avgift erläggas, vilken såsom synes i mantalslängden, påfördes varje innehavare. Av debiteringen att döma har kortspel förekommit endast i ringa omfattning. Endast en person hade nämligen i längden påförts den härför stadgade avgiften. Det kan dock ifrågasättas om mantalslängdens uppgift härom återspeglar verkliga förhållandet.

Längden förmäler vidare, att några rum med sidentapeter eller möbler, förgyllda eller klädda med siden, ej funnos i Skuttunge. För prosten Walldius finnes en anteckning i mantalslängden för år 1800 om att han hade »säng av siden», varmed väl får förstås säng med sidenförhängen. Såsom någon lyx av anmärkningsvärt slag synes ej kunna räknas, att så gott som samtliga korprals- och soldathustrur i socknen, enligt anteckning i mantalslängden, buro sidenmössor; saken får väl uppfattas så, att de vid kyrkogång och andra högtidliga tillfällen hade huvuddukar, eller som av en mantalslängd framgår, »mössor» av siden.

Man kan av längderna rätt klart utläsa, att någon lyx vare sig av det ena eller andra slaget knappast förekommit i Skuttunge under denna tid — möjligen med undantag av prostens förut omnämnda sidensäng och mera förnämliga »equipager». Om det sålunda vill synas som om i nämnda socken ej förekom bruk av finare möbler, försedda med siden-

klädsel o. d., kan detsamma ej sägas om den närbelägna något större, kanske också något »förmögnare» Bälinge socken. Av en anmälan till mantalsskrivningen rörande en bonde, bosatt i den nära Skuttungegränsen belägna Ekeby by, framgår, att denne hade »meubler och tapetter av siden samt ägta Förgyllning utom å tvenne speglar, äger 2 guld- samt 1 silfverur, 1 gårds- och 2 jagthundar, nyttjar tobak och brännevin, men 4 drängar nyttjar icke tobak».

Brännvin och hembränning

Om hembränningens omfattning under denna tid inhämta vi, att af Sillén enligt 1811 års mantalslängd bedrev brännvinsbränning å Gunnarsgärde i panna om 24 kannor, att komminister Mellenius hade panna i Häggeby om 30 kannor, varjämte för prosten Walldius likaledes antecknats, att han å prästgården i Skuttungeby hade inmurad brännvinspanna om 54 kannor, den största inom socknen. Även om hembränning hos prästerna skedde i betydande omfattning, kan förhållandet ej uppfattas såsom något förklenande eller misskrediterande, ty dels bestämdes pannans rymd, oberoende av egna önskemål, helt efter gårdens storlek, dels ansågs brännvin då såsom en hushållsvara, som icke borde saknas, vanligen ej heller saknades, i något hem. Det var som bekant först efter 1850-talet, främst genom den då framträdande wieselgrenska väckelsen, uppfattningen om brännvinets skadliga verkningar mera allmänt började vinna insteg. Till belysning av hembränningens omfattning i Skuttunge, sådan den framgår av 1813 års mantalslängd, må anföras, att det fanns ej mindre än 80 pannor instämplade i socknen med en sammanlagd pannerymd av 1 774 kannor samt att det av bönderna endast var 44, som ej begagnade sig av rätten till hembränning. Härav kan antagas att vid pass ⅔ av deras antal utövade hembränning.

Att brännvinsförbrukningen under 1700-talets senare hälft och 1800-talets början var särskilt utbredd inom socknen kan för övrigt slutas därav, att i sagda års mantalslängd för en bonde i Fagersjö står antecknat »super ej brännvin», liksom om 24-åriga pigan Britta »nyttjar ej brännvin». Vid förrättningen har tydligen detta antecknats såsom något för personerna ifråga särskilt anmärkningsvärt.

Tobaksförbrukning

Huruvida en liknande slutsats kan dras rörande tobaksförbrukningen i socknen med stöd av en anteckning i längden om en av nyssnämnde

af Silléns drängar, nämligen att han »avsäger sig bruk av tobak», är dock mera ovisst. Snarast torde därmed avsetts, att drängen genom anteckningen skulle undgå att påföras den för sådant bruk stadgade årliga avgiften av 16 öre, en efter dåtida myntvärde kännbar utgift för en dräng med hans på den tiden ringa kontantlön.

Rörande tobaksförbrukningen bland allmogen framgår av 1806 och 1807 års mantalslängder att 158 resp. 150 personer inom socknen brukade tobak. Med hänsyn till vad dessa mantalslängder i övrigt innehålla kan en ganska tillförlitlig upplysning erhållas angående tobaksbrukets utbredning där under denna tid. Man finner nämligen, att den del av befolkningen, hos vilken tobaksförbrukning överhuvudtaget kunde tänkas ha förekommit, för båda dessa år uppgick till vid pass 300 personer. Antalet har beräknats genom att minska den totala befolkningssiffran med antalet kvinnor, barn och för fattigdom o. dyl. från mantalspenningar befriade. Av denna del av befolkningen, som utgör tänkbara tobaksförbrukare, synes vid pass hälften ha nyttjat tobak. De s. k. herremännen eller ståndspersonerna synas märkligt nog ha varit helt befriade från avgift för bruk av tobak.

I Skuttunge har så mycket »gammalt och fornt» funnits kvar av intresse för hembygdsforskningen, att en undersökning, sådan som den här företagna, för mig tett sig lockande och väl värd att försöka. Materialet synes mig på långt när ej uttömt. Ännu torde åtskilligt vara att hämta ur de gamla urkunderna rörande gångna tiders förhållanden i denna socken.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor: Uppsala landsarkiv: Mantals- och husförhörslängder för Skuttunge socken. Krigsarkivet: Tjänste- och meritförteckningar m. m.

Tryckta källor: JAN-ERIK ALMQUIST, Lagsagor och domsagor i Sverige, med särskild hänsyn till den judiciella indelningen, Stockholm 1954—1955; JOH. AX. ALMQUIST, Frälsegodsen i Sverige under stormaktstiden, Första delen, Stockholms och Uppsala län, Stockholm 1931; ANDERS ANDERSON, Skuttunge socken, Uppsala 1954; OTTO BERGSTRÖM, Kongl. Uplands Regementes historia, Stockholm 1882; G. M. ELGENSTIERNA, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, I—IX, 1925—1936; ANDERS

FRYXELL, Svenska historien, del 46; TORSTEN HOLM, Indelningsverket och värnplikten – två skilda sociala system; i Svenska folket genom tiderna, Vårt lands kulturhistoria i skildringar och bild, del 10; RAGNAR PIRA, Ett litet bidrag till indelningsverkets historia, i Hembygden 1941, utg. av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund; LARS SALVIUS, Beskrifning över Upland (tryckt 1741); CARL SÖDERBERG, Med upplänningarna i fält, i årsboken UPPLAND 1944.